

I-8. Feodalizmas Lietuvoje

PAGALVOKIME

- Kokios feodalizmo Lietuvoje ypatybės lyginant su feodalizmu Vakarų Europoje?
- Kurios aplinkybės lėmė atskirų feodalizmo bruožų formavimąsi Lietuvoje?

PABANDYKIME

Istorijos mokytojai ekspertai, vadovėlių autoriai Genia ir Juozas Jurkynai siūlo pagalvoti:

Važiudami greitkeliu, rajonines reikšmės keliu ar net neasfaltuotu keliuku, matome rodykles į įvairias gyvenvietes, kaimus, miestelius: Anglininkai, Barčiai, Bartninkai, Bebrininkai, Dailidės, Drevininkai, Kalviai, Kaniūkai, Kiaunininkai, Raitininkai, Smalėnai, Šeimyniškių, Žirgėnai. Ką šie pavadinimai susiję su feodalizmo Lietuvoje istorija?

PRISIMINKIME

Prisiminkime, jog termino „feodalizmas“ vartojimas neturi vieningo traktavimo netgi kalbant apie Vakarų Europos visuomenę. Vieniems tai yra teisinis-politinis reiškinys, suprantamas kaip tam tikras visuomenėje susiklosčiusių pavaldumo ir įsipareigojimų santykių tarp laisvųjų – senjorų ir vasalų – tipas. Kitiems feodalizmas yra socialinis-ekonominis reiškinys, suprantamas kaip žemvaldžių ir žemės naudotojų santykiai. Dar kitiems feodalizmas reiškia tik žemvaldžių ir tiesioginių gamintojų valstiečių santykius.

Kaip į šią problemą žiūri Lietuvos ar apie Lietuvos praeitį rašiusieji istorikai? Dar 1935 m. garsus Lietuvos istorijos specialistas Henrikas Lowmianskis teigė, kad XIV-XV amž. Lietuvoje galima pastebėti kai kurių reiškinų, panašių į Vakarų feodalizmą, tačiau sunku išvelgti svarbiausius feodalizmo bruožus. Pačiais svarbiausiais feodalizmo bruožais šis istorikas laikė valstybės valdžios padalijimą, imunitetą ir vasalitetą. Lietuvoje jis išvelgė tik imuniteto elementus visuomenės ir valstybės struktūrose.

Tų pačių laikų Lietuvos istorikas Konstantinas Avižonis rašė, kad Lietuvoje egzistavo kažkas panašaus į leninę santvarką Vakaruose. Kaip ir Vakarų Europoje

valstybės viršūnėje kaip suverenas buvo monarchas (didysis kunigaikštis), o jam pavaldūs buvo kiti kunigaikščiai ir kilmingi žmonės. Juos galima lyginti su Vakaruose egzistavusiais hercogais, grafais ir baronais. Jiems ir tiesiogiai didžiajam kunigaikščiui buvo pavaldūs likę bajorai, kurie atitiko už tarnybą turėjusius dvarus riterius. Tačiau Lietuvoje Konstantinas Avižonis tarp didžiojo kunigaikščio ir dvarų valdytojų visai neišvelgė vasaliteto santykio, nematė abipusės leno pono ir leno turėtojo ištikimybės santykio.

Nedaug šios feodalizmo sampratos aiškinimai pasikeitė iki mūsų dienų. Užtat, kalbėdami apie feodalizmą kaip apie socialinį-ekonominį reiškinį Lietuvos istorikai nuėjo daug toliau.

Istorikas Alfredas Bumblauskas rašo tiesiai: „Senosios Lietuvos visuomenės santvarka vadinama feodalizmu. Jos pagrindas – stambioji žemėvalda, kuri susiformavo bajorams pajungiant valstiečius su jų žemėmis. Valstiečiams praradus žemės nuosavybę, o bajorams įgijus teisę naudotis valstiečio darbu, turtu ir asmeniu, įsigali baudžiava. Bajorai tampa feodalais, o valstiečiai – baudžiauninkais. Visa tai įvyko per XV ir XVI a.“

Smulkiai feodalizmo raidos procesą gvildeno istorikas Edvardas Gudavičius. Anot jo, feodalinė priklausomybė ėmė klostytis tada, kai vietoj tradicinio kieminėjimo (duoklės rinkimo) didysis kunigaikštis ne vėliau kaip XIV a. pradžioje ėmė rinkti pastovią individualią dešimtinę nuo ūkio, t.y. gauti žemės rentą. Tokiu pagrindu atsirado nominali valdovo nuosavybė žemei, t.y. supratimas, kad aukščiausias kiekvieno individualaus ūkio savininkas yra valdovas. Renta buvo mokama ne tik grūdais. Valstiečiai, kurie užsiimdavo verslais, dešimtinę atiduodavo savo pagrindine produkcija. Antai, vieni tiekdamo pagamintą medžio anglį, miškų bitininkai – iš drevių iškoptą medų. Medžiokle užsiiminėję pamiškių gyventojai privalėdavo pristatyti bebrų, kiaunių ir kitų žvėrelių kailiukus. Amatininkai atsiskaitydavo savo produkcija.

Savo surinkta renta (o taip pat karo belaisviais ir vergais) kunigaikščiai dalijosi su savo kariauninkais. Jie dabar galėjo užsiimti tik karine ar administracine veikla. Todėl natūraliai prievolės išsiskyrė į karo ir darbo. Kunigaikščiai ir atliekantys karo prievolę tapo feodalais. Be to, atliekantys karo prievolę žmonės feodalais buvo tiek, kiek gaudavo kunigaikščio centralizuotai surinktos rentos dalies. Taip pat Gudavičius pastebėjo, kad ryškios ribos tarp feodalų ir kitų ūkių savininkų ilgai nebūta. Turtingesni valstiečiai, kurie imdavo vykdyti karo prievolę, tapdavo feodalais. Ir atvirksčiai, nebegalėję jos atlikti nuskurdę feodalai, turėjo duoti rentą ir virsdavo valstiečiais.

Dėl vienokių ar kitokių priežasčių praradę savo ūkius valstiečiai tapdavo baudžiauninkais. Jie dirbdavo turtingesniems. Iš pastarųjų gavę naudotis žeme savo ūkiui įkurti, buvo vadinami kaimynais.

Bajorai atsirado iš karo prievolinkų viršūnėlės – iš tų, kurie turėjo daugiau žemės valdų ir jiems dirbančių už suteiktą žemę kaimynų. Nuo XIV a. pabaigos, su krikščionybės priėmimu, bajorams pradėti dalyti didžiojo kunigaikščio žemėse gyvenę valstiečiai laukininkai. Juos Lietuvoje imta vadinti veldamais. Veldamų atlikinėjamos prievolės dar tekdavo didžiajam kunigaikščiui. Bajorai tapdavo tik veldamų teisėjais ir administratoriais. Tačiau jau Žygimantas Kęstutaitis, Kazimieras Jogailaitis ankstesnių valdovų išdalytų veldamų prievolės perleido bajorams. Taip prasidėjo baudžiamos įsigalėjimas. Veldamas prarado žemės nuosavybę ir turėjo atlikti prievolės žemės savininkui. Vis labiau nyko teisiniai skirtumai tarp kaimynų ir veldamų.

Anot Alfredo Bumblausko, XVI a. I p. du trečdaliai valstiečių ir jų žemė atsidūrė bajorų rankose.

PRITAIKYKIME ŽINIAS

1. Kokius galima įžiūrėti skirtumus tarp viduramžių Vakarų Europos feodalizmo ir feodalizmo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje?

2. Kuriuos tekste minimus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės feodalizacijos reiškinius iliustruoja žemiau pateiktos Jogailos ir Kazimiero privilegijos?

1387-02-20 JOGAILOS PRIVILEGIJA

Kiekvienas priėmęs katalikų tikybą karys ar bajoras, ir jų palikuonys bei teisėtieji paveldėtojai, turi ir turės pilną ir visokeriopą teisę valdyti, laikyti, naudotis, parduoti, perleisti, pakeisti, duoti, dovanoti ir laisvai vartoti pagal savo laisvą valią ir norą pilis, valsčius, kaimus ir namus ir viską, ką iš tėvų palikimo valdo, taip, kaip panašiomis teisėmis naudojasi ir kiti kilmingieji kitose mūsų Lenkijos karalystės žemėse, kad neatrodytų, jog jie nelygūs teisių atžvilgiu, tuo tarpu kai juos jungia tai, jog jie yra vienos karūnos pavaldiniai.

<...> Sutinkame taip pat, kad minėtieji kariai nebūtų įpareigoti atlikti kurių nors mūsų darbų arba mūsų palikuonių darbų, išskyrus naujos pilies statybą, kai šaukiama į darbą visa Lietuvos šalis ir taip pat visi gyventojai senos pilies statybos arba remonto darbams vykdyti.

Pagal senąjį paprotį karo žygis pasilieka kiekvieno pareiga, kuri vykdoma savo nuostoliais ir išlaidomis. Tais atvejais, kada reikėtų persekioti priešus ir mūsų priešininkus, bėgančius iš mūsų Lietuvos šalies, tai į tokios rūšies persekiojimą, kuris liaudies kalba vadinamas vyčiu (pogonia), yra įpareigojami vykdyti ne tik kariai, bet ir kiekvienas, bet kokios padėties ir bet kurio luomo vyras, galįs nešioti karo ginklą.

1447-05-05 KAZIMIERO PRIVILEGIJA

§1. Taigi, pirmiausia, Lietuvos, Rusios, Žemaitijos ir t.t. didžiosios kunigaikštystės minėtųjų žemių prelatams, kunigaikščiams, ponams, kilmingiems ir miestams esame davę,

suteikę ir neatšaukiamai dovanoję ir šio rašto galia duodame, perleidžiame, dovanojame ir amžiniems laikams, bendrai ir pilnai, suteikiame tas teises, laisves ir imunitetus, kaip turi Lenkijos karalystės prelatai, kunigaikščiai, ponai, kilmingieji ir miestai. Bet, kad šis bendras posakis kuriuo nors būdu negalėtų sukelti ateityje dviprasmiškumų arba abejojimų, mes nusprendėme tas laisves arba kai kurias iš jų čia aiškiai pareikšti.

<...>

§6. Taip pat minėti kunigaikščiai, ponai, kilmingieji ir miestiečiai savo tėvoniniams turtams ar šviesiausiojo kunigaikščio, valdovo Aleksandro, kitaip Vytauto, amžino atminimo pirmtako ir brangiausio mūsų dėdės, jiems duotiems ar dovanotiems ir šviesaus valdovo Žygimanto suteiktiems ir padarytiems dovanojimams, kuriuos laikydami, turėdami, valdydami galės įrodyti ir išaiškinti jų dovanojimus privilegijomis ar įstatymine privilegija ir pakankamu bei tinkamu liudytojų parodymu arba rašytiniu patvirtinimu, tegausa tokią pat teisę, kaip yra žinoma, kad turi Lenkijos karalystės kunigaikščiai, ponai, kilmingieji ir miestiečiai, ir tegul turi laisvą galimybę juos parduoti, keisti, atiduoti, dovanoti ir pagal nuožiūrą savo reikalams naudoti, tačiau keisdami, parduodami, atiduodami, dovanodami tepareiškia apie tai pagal Lenkijos karalystės papročius mums ir mūsų urėdininkams. <...>

§10. Taip pat visi ir atskiri šių Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemių kunigaikščių, ponų, kilmingųjų, bajorų ir miestiečių valstiečiai ir valdiniai tebūnie visai laisvi ir atleisti nuo bet kokio davimo ir mokėjimo rinkliavos arba mokesčio, vadinamo sidabrinė, taip pat saikų, kurie vadinami dėklos, nuo visokių prievolių naštos, kuri vadinama pastotės, nuo pristatymo pilims akmenų ir tašytų rąstų bei malkų plytoms arba kalkėms deginti, nuo šienavimo ir kitų mažiau paremtų teise darbų, išskyrus tačiau reikalingų naujų pilių statymą ir senųjų taisymą, taip pat išskyrus tuos kunigaikščių, ponų, kilmingųjų, bajorų valstiečius ir valdinius, kuriuos mes esame jiems davę ir dovanoję. Tačiau senovinius ir nuo seno įprastus mums ir mūsų įpėdiniams patarnavimus, rinkliavas, stacijas, naujų tiltų statymą, senųjų taisymą ir kelių priežiūrą paliekame neliečiamą ir norime, kad tai visuomet pasiliktų galioje.

3. Kaip, sprendžiant iš pateiktos ištraukos, feodalizmą šiandien supranta žurnalistas?

Bandydami visiškai sutaršyti tiesioginių merų rinkimų idėją, partijų atstovai tvirtina, kad galimas naujasis rinkimų mechanizmas ne priartins valdžios prie žmogaus, bet atvirkščiai: gali kilti pavojus, kad rajonuose suklestės feodalinė vietos karaliukų valdžia, kad laimės tie vietiniai feodalai, kurie ties rinkimų starto linija atsistos su didžiausiais pinigų maišais.